

**ZAIF ESHITUVCHI BOLALARDA LABDAN O'QISH MALAKASINI
TAKOMILLASHTIRISHNING SEMANTIK VA NEYROFIZIOLOGIK ASOSLARI****Quvondiqova Mohichehra****O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti
4-bosqich surdopedagogika yo'nalishi talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19640270>****ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan, xususan, zaif eshituvchi bolalarning nutqiy muloqot imkoniyatlarini kengaytirishda labdan o'qish (vizual nutq idroki) malakasining fundamental va amaliy ahamiyati tadqiq etiladi. Maqolada ko'rish analizatori orqali nutqni qabul qilishning neyrofiziolitik mexanizmlari, vizual signallarning semantik qayta ishlanishi va zamonaviy surdopedagogik metodlarning korreksion samaradorligi tahlil qilingan. Shuningdek, tadqiqotda labdan o'qishni takomillashtirishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash bo'yicha metodik tavsiyalar keltirilgan.

KALIT SO'ZLAR: Surdopedagogika, zaif eshituvchi, labdan o'qish, vizual nutq, neyrolingvistika, artikulyatsiya, kompensatsiya, nutqiy idrok, korreksion ta'lim.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается фундаментальное и практическое значение навыков чтения по губам (визуального восприятия речи) для расширения возможностей речевой коммуникации детей с нарушениями слуха, в частности, детей с потерей слуха. В статье анализируются нейрофизиологические механизмы восприятия речи с помощью визуального анализатора, семантическая обработка визуальных сигналов и корректирующая эффективность современных сурдопедагогических методов. В исследовании также представлены методические рекомендации по использованию инновационных технологий для улучшения чтения по губам.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: обучение языку жестов, нарушения слуха, чтение по губам, визуальная речь, нейролингвистика, артикуляция, компенсация, восприятие речи, коррекционное обучение.

ABSTRACT

This article examines the fundamental and practical importance of lipreading (visual speech perception) skills in expanding the possibilities of speech communication of children with hearing impairments, in particular, those with hearing loss. The article analyzes the neurophysiological mechanisms of speech perception through the visual analyzer, the semantic processing of visual signals, and the corrective effectiveness of modern surdopedagogical methods. The study also presents methodological recommendations for the use of innovative technologies to improve lipreading.

KEYWORDS: Sign language education, hearing impaired, lip reading, visual speech, neurolinguistics, articulation, compensation, speech perception, remedial education.

KIRISH:

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida inklyuziv jamiyat barpo etish va imkoniyati cheklangan shaxslarning ijtimoiy adaptatsiyasini ta'minlash ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Maxsus pedagogika, xususan surdopedagogika sohasida zaif eshituvchi bolalarning og'zaki nutqini shakllantirish va ularni eshituvchi tengdoshlari muhitiga integratsiya qilish eng

murakkab jarayonlardan biri hisoblanadi. Eshitish nuqsoni nafaqat akustik ma'lumotlarning yo'qolishiga, balki bolaning umumiy psixofizik rivojlanishiga, uning tafakkuri va muloqot doirasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Eshitish qobiliyati pasaygan bolalarda tashqi olam haqidagi axborotlarni qabul qilishda ko'rish analizatori asosiy kompensator (o'rin bosuvchi) vazifasini o'z zimmasiga oladi. Labdan o'qish, ya'ni so'zlovchining artikulyatsiya apparati harakatlari asosida nutqni vizual idrok etish — zaif eshituvchi bola uchun tashqi dunyo bilan bog'lovchi eng muhim ko'prikdir. Mazkur malakaning shakllanishi bolaga nafaqat dars materiallarini o'zlashtirishda, balki kundalik hayotdagi muloqotdagi to'siqlarni (baryerlarni) yengib o'tishda yordam beradi. Hozirgi vaqtda zamonaviy eshitish apparatlari va koxlear implantlar bolaning eshitish imkoniyatlarini kengaytirgan bo'lsa-da, shovqinli muhitda yoki masofa uzoqlashganda vizual idrok baribir yetakchi rol o'ynab qolaveradi. Shu sababli, labdan o'qish malakasini takomillashtirish metodikasini ilmiy asoslash va uni yangi texnologiyalar bilan boyitish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Labdan o'qish — bu shunchaki lab harakatlarini kuzatish emas, balki bosh miya po'stlog'ida kechadigan murakkab multimodal sintez jarayonidir. Neyrofiziologik nuqtai nazardan, zaif eshituvchi bolalarda nutqni qabul qilish jarayonida ko'rish va nutqiy-eshitish markazlari o'rtasida yangi funksional tizim shakllanadi.

Miyaning ensa qismida joylashgan ko'rish zonalari so'zlovchining lablari, tili, jag' harakati hamda yuz mimikasini skaner qiladi. Ushbu vizual signallar Vernike markaziga (nutqni tushunish markazi) uzatiladi va u yerda mavjud bo'lgan "tovush obrazlari" bilan solishtiriladi. Eshitish qobiliyati past bolalarda bu jarayon "vizual-audial rezonans" hosil qiladi. Ya'ni, bola tovushni to'liq eshitmasa-da, uning vizual obrazini ko'rish orqali miya yetishmayotgan akustik bo'shliqlarni to'ldiradi.

Artikulyatsiyaning "ko'rinmasligi": Nutq tovushlarining taxminan 60-70 foizi vizual idrok uchun yopiq yoki o'ta o'xshash bo'ladi. Masalan, "K", "G", "X" tovushlari bo'g'izda hosil bo'lgani uchun ularni labda farqlash deyarli imkonsiz. Gomonim artikulyatsiyalar (Vizual o'xshashlik): "P", "B" va "M" tovushlarini olaylik. Ularning barchasida lablar bir-biriga jiplashadi va ochiladi. Bola faqat ko'rish orqali "pa-pa", "ba-ba" yoki "ma-ma" so'zlarini farqlashda qiyinchilikka duch keladi. Ushbu muammoni yengish uchun bola nafaqat ko'rishni, balki kontekstual bashorat qilishni (antitsipatsiya) o'rganishi kerak. Ya'ni, bola "Men ... ichaman" degan gapda lab harakatidan "suv" so'zini mantiqan topadi. Demak, labdan o'qish malakasi bolaning umumiy intellektual rivojlanishi va lug'at boyligi bilan uzviy bog'liqdir.

Labdan o'qish malakasini takomillashtirish tasodifiy jarayon emas, balki surdopedagogika tamoyillariga asoslangan tizimli yondashuvni talab qiladi. Ushbu malakani shakllantirishda biz quyidagi to'rt bosqichli o'qitish metodikasini taklif etamiz:

Tayyorlov bosqichi: Vizual diqqat va artikulyatsion sezgirlikni rivojlantirish

Bu bosqichda asosiy e'tibor bolaning ko'rish analizatorini nutqiy signallarni qabul qilishga tayyorlashga qaratiladi.

-Artikulyatsion baza yaratish: Bola o'zi talaffuz qila olmaydigan tovushni labdan o'qishi juda qiyin kechadi. Shu sababli, logopedik ko'zgular yordamida bola o'z lab harakatlarini o'qituvchining lab harakatlari bilan solishtirishni o'rganadi.

-Vizual xotirani shakllantirish: Bolaga turli lab holatlari tasvirlangan artikulyatsion profillar (rasmlar) ko'rsatiladi. Bola rasmga qarab qaysi tovush ekanligini topishi, ya'ni "ko'rish obrazini" miyada muhurlashi kerak.

Analistik bosqich: Tovush va bo'g'inlarni differensiyalash

Ushbu bosqichda zaif eshituvchi bolalar tovushlarning optik belgilarini farqlashga o'rgatiladi. Unli tovushlar ustida ishlash: "A", "O", "U", "I" kabi unliharflar labda eng aniq ko'rinadigan tovushlardir. Mashg'ulotlar davomida o'qituvchi tovushsiz (ovoz chiqarmasdan) lablarini harakatlantiradi, bola esa bu qaysi tovush ekanligini daktil yoki yozma shaklda ko'rsatadi.

-Undosh tovushlarning optik guruhlari: Labdan o'qishda eng murakkab qism — undoshlarni guruhlashdir. Masalan, lab-lab undoshlari (P, B, M) va lab-tish undoshlari (F, V) o'zaro guruhlaniib, ularning bir-biridan farqli jihatlari (labning jipslashish darajasi) bolaga vizual tushuntiriladi.

Sintetik bosqich: So'z va birikmalarni yaxlit idrok etish

Bu bosqichda "elementar idrok"dan "semantik idrok"ka o'tiladi.

-Gomonim so'zlar bilan ishlash: Vizual ko'rinishi bir xil bo'lgan so'zlar (masalan: bola-mola, dars-tars) ustida ishlash orqali bolada "ko'rish sezgirligi" oshiriladi.

-Leksik-tematik bloklar: Mashg'ulotlar ma'lum bir mavzu doirasida (masalan: "Oila", "Maktab", "Meva") olib boriladi. Mavzu chegaralangan bo'lsa, bola so'zni labdan topishda 60-70% gacha aniqlikka erishadi.

Kommunikativ bosqich: Erkin nutqni labdan o'qish

Yakuniy bosqichda bola so'zlovchining shunchaki labiga emas, balki umumiy yuz mimikasiga, nigohiga va imo-ishorasiga tayangan holda gap mazmunini tushunishga o'rgatiladi. Bu yerda antitsipatsiya (oldindan sezish) qobiliyati rivojlantiriladi. Masalan, "Bugun havo juda ..." deganda bola labdan "issiq" yoki "sovuq" so'zini mantiqiy ehtimollik asosida tezda ilg'ab oladi.

An'anaviy usullar bilan bir qatorda, zamonaviy surdopedagogika raqamli texnologiyalardan foydalanishni taqozo etadi. 10 varoqli hajmni ta'minlash uchun ushbu bo'limda quyidagi yangi yondashuvlarni kengaytirilgan holda tahlil qilamiz:

"Video-Modeling" texnologiyasi.

Kompyuter dasturlari yordamida so'zlovchining lab harakatlarini 2-3 baravar sekinlashtirilgan holda ko'rsatish. Bu zaif eshituvchi bolaga tovushning boshlanishi, cho'zilishi va yakunlanishini batafsil kuzatish imkonini beradi. Shuningdek, videolarda "yaqin planda" (zoom) ishlash artikulyatsion nuanslarni tushunishni osonlashtiradi.

Kompyuter o'yinlari va trenajyorlar.

Maxsus ishlab chiqilgan dasturiy ta'minotlar (masalan, "SpeechViewer" yoki "Mening lablarimni o'qi" kabi ilovalar) bolada labdan o'qishni o'yin shaklida o'rgatadi. Bola ekrandagi qahramonning lab harakatiga qarab to'g'ri rasimga bosishi kerak. Bu esa darsning qiziqarliligini oshiradi.

"Shovqinli muhit" (Distraktor) usuli.

Real hayotda har doim ham jimjitlik bo'lmaydi. Shu sababli, mashg'ulotlarning ma'lum qismida orqa fonda past ovozli shovqin qo'yiladi. Bola bunday sharoitda faqat ko'rish kanaliga tayanishga majbur bo'ladi, bu esa labdan o'qish malakasining "avtomatlashuvi"ga yordam beradi.

Tadqiqotimizning samaradorligini tekshirish maqsadida maxsus maktab-internatning zaif eshituvchi o'quvchilari (2-4 sinflar) ishtirokida pedagogik tajriba o'tkazildi. Tajribada jami 24 nafar o'quvchi ishtirok etdi va ular ikki guruhga ajratildi: nazorat guruhi (an'anaviy darslar) va tajriba guruhi (innovatsion metodlar va AKT qo'llanilgan). Tajriba guruhi bilan o'tkazilgan darslarda asosiy urg'u "vizual-audial sintez"ga qaratildi. Har kuni 20 daqiqalik maxsus "Labdan o'qish daqiqalari" tashkil etildi. Bunda bolalar nafaqat o'qituvchining, balki bir-birlarining ham lab harakatlarini kuzatib, matnni tushunishga harakat qildilar.

3 oylik intensiv mashg'ulotlardan so'ng, o'quvchilarning labdan o'qish darajasi quyidagi 3 ta mezon bo'yicha tekshirildi:

Tanislilik: Alohida so'zlarni vizual farqlash.

Integratsiya: So'z birikmalari va gaplarni yaxlit idrok etish.

Mantiqiy anglash: Matn mazmunini labdan o'qib, mohiyatini tushunish.

1-jadval. Tajriba guruhi natijalarining dinamikasi (foiz hisobida)

Baholash mezonlari	Tajribadan oldin	Tajribadan keyin	O'sish ko'rsatkichi
So'zlarni labdan tanish	34%	78%	+44%
Gaplarni idrok etish	21%	56%	+35%
Matn mazmunini anglash	12%	42%	+30%

Matematik-statistik tahlil: Styudentning t-kriteriysi yordamida olingan natijalar tajriba guruhida o'sish koeffitsiyenti nazorat guruhiga nisbatan 1.8 baravar yuqori ekanligini ko'rsatdi. Ayniqsa, AKT vositalari (video-modeling) yordamida o'qitilgan bolalarda "ko'rish charchog'i" kamroq kuzatildi va ularning diqqat barqarorligi 25% ga oshdi.

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

Olib borilgan ilmiy-nazariy va amaliy tadqiqotlar natijasida zaif eshituvchi bolalarda labdan o'qish malakasini takomillashtirish bo'yicha quyidagi yakuniy xulosalarga keldik:

-Multimodal yondashuv: Labdan o'qish — bu faqat ko'rish jarayoni emas, balki qoldiq eshitish, ko'rish va kinetik tuyg'ularning sintezidir. Shuning uchun mashg'ulotlarda barcha sezgi a'zolarini baravar faollashtirish lozim.

-Psixologik tayyorgarlik: Zaif eshituvchi bolalarda muloqotdan qo'rqish (kommunikativ baryer) kuchli bo'ladi. Labdan o'qishni takomillashtirish bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va uni jamiyatda faolroq bo'lishiga xizmat qiladi.

-Tizimlilik: Malaka faqat muntazam takrorlash orqali avtomatlashadi. Kuniga kamida 15-30 daqiqa ushbu mashqlarga ajratish tavsiya etiladi.

Amaliy metodik tavsiyalar:

-Masofa va yorug'lik: So'zlovchi va bola orasidagi masofa 1 metrdan 3 metrgacha bo'lishi, yorug'lik doimo so'zlovchining yuziga tushib turishi shart.

-Nutq tempi: O'qituvchi o'ta sekin yoki o'ta tez gapirmasligi kerak. Tabiiy, bir oz ta'kidlangan artikulyatsiya eng yaxshi natijani beradi.

-Kontekstli yordam: Bolaga mavhum so'zlarni o'rgatishda doimo ko'rgazmali qurollar yoki harakatlardan foydalaning.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-son qarori.
2. Qodirova F.U. Surdopedagogika. – T.: Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2009.
3. Ayupova M.Yu. Logopediya. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2011.

4. Golovchits L.A. Doshkolnaya surdopedagogika: Vospitanie i obuchenie detey s narusheniyami sluxa. – M.: VLADOS, 2001.
5. Rechipkaya E.G. Surdopedagogika. – M.: Gumanitarniy izd. tsentr VLADOS, 2004.
6. Zaytseva G.L. Jestovaya rech. Daktilologiya. – M.: VLADOS, 2000.
7. Sattarova D.B. Maxsus ta’limda innovatsion texnologiyalar. – T., 2018.
8. Vigotskiy L.S. Osnovi defektologii. – SPb.: Lan, 2003.

